

УДК: 930.2(477):341.324(430) «191/201»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-034

Українське суспільство в лещатах нацистського «Нового порядку»: огляд сучасних вітчизняних дисертаційних досліджень

А.О. Іваненко

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Ключові слова: окупаційний режим, автор, дослідження, дисертація.

У публікації здійснено історіографічний аналіз дисертаційних досліджень 90-х рр. XX ст. та перших десятиріч XXI ст., на основі якого схарактеризовано тенденції до більш детального вивчення соціальних аспектів окупаційного минулого. У статті стверджується, що цей процес розпочався із середини першого десятиріччя XXI ст. і триває донині. Водночас зазначається, що недостатньо вивченими залишаються проблеми історико-правового характеру, а саме: особливості роботи місцевих судових установ, нотаріату та адвокатури. Дослідження, проведені П. Рекотовим, О. Гончаренко та М. Куницьким, є лише першими спробами реконструкції цього важливого сегменту окупаційного минулого нашої країни.

Ukrainian Society in the Grip of the Nazi «New Order»: an Overview of Modern Domestic Dissertation Research

A.O. Ivanenko

SHEI «Pereiaslav–Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»

Key words: occupation regime, author, research, dissertation.

A lot of profound works have been written about the Second World War and the Nazi occupation of Ukraine. Their subjects cover a considerable number of themes, although there are still certain gaps in historical knowledge of that tragic period of national history. Of course, among them there is the situation of the Ukrainian society at that time, the form of its functioning, self-organization etc.

Qualification papers are a form of historical cognition, these are dissertations the authors of which claim to gain certain academic degrees in the field of history. Being within the established limits of specific requirements for this type of scientific papers, their authors must process a certain amount of available historical literature and archival sources, to identify the novelty and relevance of these works. Therefore, it is important for us to analyze the content of these works, to show the attitude of modern researchers to the state of Ukrainian society under the “New Order” occupation. In fact the given publication aims to solve this task.

The publication reveals the fact that the historiographical analysis of the dissertations of the period from the nineties of the twentieth century to the first decades of the twenty-first century confirms the tendency of increasing attention to a more detailed study of the social aspects of the occupational past. The article states that this process started in the middle of the first decade of the twenty-first century and still continues. At the same time, it is noted that problems of the historical and legal nature, such as the local judicial institutions peculiarities of work, notary and advocacy, are still not enough studied. The research conducted by P.Rekotov, O.Honcharenko and M.Kunytskyi is only a starting point of reconstruction of this important segment of the occupational past of our country.

Про Другу світову війну та нацистську окупацію України на сьогодні написано чимало ґрунтовних праць. Їхня тематика охоплює значну кількість тематичних ніш, водночас, в історичних дослідженнях, присвячених тому трагічному періоду вітчизняної історії, наявні певні лакуни, що

пов'язані з вивченням становища українського суспільства, особливостей його функціонування й самоорганізації.

Однією із форм історичного пізнання є кваліфікаційні роботи – дисертаційні дослідження, автори яких претендують на присудження певних

наукових ступенів. Згідно з вимогами до цього типу наукових робіт, їхні автори мають опрацювати певний масив наявної історичної літератури та архівних джерел, визначити новизну та актуальність зазначених праць. Тому для нас важливо проаналізувати зміст цих робіт, виявити ставлення сучасних дослідників до проблеми становища українського суспільства в умовах окупаційного «нового порядку». Власне, виконанню цього завдання і присвячена дана публікація.

У період 90-тих років ХХ ст. та першого десятиріччя ХХ ст. вітчизняними науковцями було здійснено справжній прорив у дослідженні окупаційного минулого нашої країни. Причинами активізації розроблення та наукової інтерпретації зазначеної теми стали як недостатнє вивчення цієї проблематики в радянський період, її заангажованість партійними догматами, так і відкритий доступ до архівних джерел. Різноманітним аспектам окупаційного режиму були присвячені дисертації низки вітчизняних істориків, а саме: історико-правовим – П. Рекотова [1], соціокультурним – І. Спудки [2], економічним – О. Потильчака [3], І. Ветрова [4], Н. Глушенко [5], релігійно-духовним – О. Лисенка [6], Ю. Волошина [7], В. Гордієнка [8], І. Грідіної [9; 10] та М. Михайлуци [11], примусовому вивезенню місцевого населення на роботи до Третього Райху – Т. Пастушенко [12] та В. Данильчук [13]. Дослідженням регіональних особливостей функціонування окупаційного режиму займалися І. Тарнавський [14], А. Скоробагатів [15], І. Петрова [16], В. Удовик [17], Ф. Полянський [18], Ю. Олійник [19], В. Абакумова [20], К. Сміян [21], В. Власенко [22]. Агітаційно-пропагандистські впливи на місцеве населення досліджували Д. Титаренко [23], В. Гедз [24], М. Михайлюк [25], О. Салата [26], В. Яременко [27]. Побічно проаналізовано становище місцевого населення, а також схарактеризовано його соціальний статус у роботах А. Подольського [28] та О. Гончаренка [29], які розглядали особливості геноциду єврейського народу України. Здебільшого географічні межі зазначених праць стосувалися території РКУ. Загалом, на сучасному етапі маємо чи не єдине комплексне дослідження ситуації у військовій зоні окупації, яке належить В. Нестеренку [30].

У працях указаних авторів здійснено реконструкцію різних аспектів окупаційного минулого, як-от: економічних, соціальних, релігійно-духовних, суто репресивно-каральних. На цій основі базувалися дослідження окупаційного режиму в другому десятиріччі ХХІ ст. Саме аналізу цих робіт і присвячена дана публікація.

У контексті окреслених завдань зазначимо, що нормативно-правове врегулювання різноманіт-

них аспектів життя соціуму в часи окупації стало предметом наукових досліджень О. Гончаренка та М. Куницького. Зокрема в дисертації «Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.)» О. Гончаренка детально описано нормативно-правове врегулювання цивільної, трудової та сімейної сфер функціонування українського соціуму. Досліджує науковець і систему адміністративного та кримінального законодавства, подекуди поверхово аналізує застосування кримінально-процесуальних норм, судового кримінального та цивільного процесу [29].

М. Куницький у праці «Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.)» більш детально зупиняється на практичному застосуванні норм тогочасного законодавства в окупованій Україні, можливостях місцевого населення у сфері захисту своїх прав від неправомірних посягань представників місцевої адміністрації та допоміжної поліції, інших членів суспільства, асоціальних елементів [31].

Засоби реалізації нацистської ідеології, особливості її сприйняття населенням окупованої території, основні форми самоорганізації суспільства в умовах окупації, їхня ідеологічна спрямованість розглянуті в дисертації В. Шайкана. Дослідник констатує, що головним ідеологічним завданням окупаційного режиму були дискредитація радянської влади, економічне пограбування, фізичне винищення й поневолення українського народу. Важливим є висновок автора, що діяльність громадських інституцій в окупованій Україні стала уособленням внутрішньої життєдайної сили української нації, котру не змогла підірвати окупаційна політика нацистської Німеччини [32].

Феномен колабораціонізму перебуває у центрі уваги В. Шайкана [33]. У праці дослідниці доведено, що екстремальні форми окупаційного буття зумовлювали співпрацю частини місцевого населення з окупантами в різних сферах суспільного життя. Також у дисертації досліджено форми співробітництва частини місцевої інтелігенції з німецькою владою в процесі створення органів місцевого управління та забезпечення їхньої роботи.

І. Дерейко, досліджуючи проблему функціонування поліційних формувань на теренах РКУ, дійшов практично тих самих висновків, що і В. Шайкан, – безпрецедентна жорстокість окупаційної влади, голод та нестача найнеобхіднішого призводили до колабораціонізму місцевого населення з ворогом [34].

Становище німецького населення південноукраїнських регіонів періоду окупації розкрито в

дисертаційному дослідженні Н. Герус-Бахтіної. Як стверджує дослідниця, керівництво Третього Райху ставилось до етнічних німців відповідно до державної расової політики, одним з ключових положень якої було об'єднання всіх німців у Велику Німеччину на основі права народів на самовизначення. Через це «фольксдойче» належало стати одним з привілейованих прошарків та надійною опорою для німецької влади на окупованій території. В адміністративно-управлінському плані «фольксдойче» мали відігравати відповідну роль в адміністрації Рейхскомісаріату «Україна». Так, з їхнього переліку нерідко призначали старост, бургомістрів, агентів поліції і гестапо, перекладачів [35].

Р. Губань у дисертаційному дослідженні звертає увагу, що українці, незважаючи ні на що, не полишали надій створити власну незалежну державу або автономне утворення під німецьким командуванням. Про це свідчать численні спроби: Олевська республіка (середина серпня – середина листопада 1941 р.), Колківська республіка (травень – жовтень 1943 р.), Карпатська республіка, яка навіть встигла оголосити себе незалежною, але лише на 3 дні (15 – 18 березня 1939 р.) [36].

Л. Мельнічук значну увагу у своєму дослідженні звертає на службу місцевого населення в окупаційних органах влади [37]. Першими, хто потрапив під пильну увагу німецької адміністрації, стали фольксдойче. Але вони виявилися професійно не готовими замінити всі вакансії в органах місцевого управління. Цікаво, що німецькі керівники навіть не спробували відібрати необхідні кадрові резерви із фольксдойче та хоча б організувати навчання для них. Парадоксально, але причини цього криються також і в принциповому небажанні німецьких керівників покращити якісний управлінський склад органів місцевого управління. Вважалося, що точного й неухильного виконання вказівок німецьких органів влади достатньо для ефективного управління окупованими територіями. Професійно підготовлені й навчені управлінські кадри могли проявляти відносну самостійність у прийнятті рішень. З часом на цій основі могла з'явитися нова соціальна еліта, яка б представляла загальносуспільні інтереси. А саме цього німецька окупаційна адміністрація намагалася не допустити.

Регіональним аспектам функціонування окупаційного режиму в РКУ присвячена праця С. Стельниковича [38]. У центрі уваги дослідника перебувала специфіка встановлення нацистської військової й цивільної адміністрацій, особливості організації окупаційного адміністративно-територіального утворення генерального округу «Жи-

томир», процес формування й основні напрями діяльності української допоміжної адміністрації. Дослідник дійшов висновку, що нехтування національними та територіально-державними аспектами в процесі формування окупаційної адміністративно-територіальної системи сприяло виразненню колоніального підходу до управління загарбаними землями.

Питання функціонування Київської міської управи упродовж вересня 1941 – лютого 1942 рр. перебували в центрі уваги О. Костючка. Автор дисертації дослідив процес створення та функціонування цього органу влади на початковому періоді окупації, коли влада в цій структурі належала прихильникам мельниківців. Дослідник вважає, що Київська міська управа в цей період виявилася нездатною проводити активну політичну й соціально-економічну діяльність [39].

Важливим і недостатньо вивченим напрямом досліджень окупаційного режиму стало повсякденне життя українського населення. Цим аспектам окупаційного минулого присвячені дисертації Т. Заболотної та Т. Нагайка. Предметом дослідження Т. Заболотної стало становище цивільного населення Києва в усій його окупаційній палітрі: матеріально-побутове забезпечення життя місцевого соціуму, вирішення повсякденних потреб (зокрема й культурних) мешканців міста, умови праці [40].

Т. Нагайко проаналізував повсякденне життя сільського населення центральних областей України. Дослідником було відтворено реалії повсякденно-побутового життя воєнних років в українському селі, а також виявлено нові аспекти соціально-правового становища та соціально-економічних реалій повсякденного життя сільських мешканців Центральної України в умовах нацистської окупації. У дисертації дістало подальшого розвитку вивчення соціальних аспектів аграрної політики нацистів в українському селі та її впливу на рівень життя сільського населення; розкрито особливості задоволення повсякденних соціально-побутових потреб сільського населення, зокрема у сфері дозвілля та відпочинку сільських мешканців центральних областей УРСР у 1943-1945 рр.; окреслено важливість і проаналізовано стан житлових проблем у контексті повсякденного життя сільського населення регіону після визволення від нацистської окупації [41].

Певну увагу вітчизняні дослідники приділили шляхам налагодження освітнього життя на окупованій території України. Серед цих авторів варто відзначити В. Гінду та І. Гончаренко.

Регіональне дослідження освітньої політики окупаційної адміністрації РКУ належить В. Гінді.

У дисертації з'ясовано особливості заходів гітлерівського окупаційного режиму в соціокультурній сфері в регіоні, висвітлено питання стосовно освіти осіб німецької національності (фольксдойче) в окрузі, встановлено ступінь залежності освітніх закладів у регіоні від окупаційної влади, яка визначала спрямованість навчально-виховного процесу, проаналізовано вплив культурно-освітніх організацій на навчання і виховання дітей та молоді [42].

Становище закладів професійної освіти перебувало в центрі уваги І. Гончаренко. Дослідниця охарактеризувала заходи нацистської окупаційної адміністрації РКУ в культурно-освітній сфері, визначила типи закладів професійної освіти, особливості їхньої організаційної структури та навчально-виховного процесу, з'ясувала особливості заходів нацистського окупаційного режиму в соціокультурній сфері, концептуальні підходи політичного керівництва Третього Райху, адміністрації РКУ та генеральних округів до проблеми організації функціонування закладів професійної освіти для місцевого населення, висвітлила особливості підготовки кваліфікованих кадрів на теренах РКУ, її результативність [43].

С. Іванов у дисертації «Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.)» розглянув проблему формування цивільної окупаційної адміністрації та створеної нею карально-репресивної системи, а також визначив основні напрями їхньої діяльності. У центрі уваги цього автора перебували також питання ставлення місцевого населення до окупаційної влади, фізичного знищення нацистами місцевого населення та військовополонених, визиску у господарській сфері, експлуатації місцевих «трудо-вих ресурсів», а також релігійне життя, освіта та спорт в умовах нацистської окупації Волині [44].

Деякі дослідники (С. Іванов, С. Стельникович) звертають увагу на те, що на початку нацистської окупації населення, яке пережило більшовицькі розкуркулювання, колективізацію, голод, репресії, вітало війська вермахту як «визволителів». Нерідко зовнішніми атрибутами прихильного ставлення місцевих жителів до німецьких військ, які вступали до українських міст і сіл, були церковні дзвони та квіти, інші форми вдячності, які спостерігалися ще упродовж кількох місяців потому. Лояльність до німців зберігалася і тоді, коли поразка вже була очевидною. С. Іванов згадує, що у січні 1944 р. на Волині відбулося привітання поранених вояків вермахту «з ініціативи українського громадянства». Але Р. Губань наводить приклад і зовсім протилежного досвіду з життя селян Замостинського повіту наприкінці

війни: «Наші села мають 100% українців і усі хочуть радянської влади» [45].

Із Л. Мельнічук погоджується і М. Куницький, який зазначає, що до участі в роботі органів місцевого управління та поліції було допущено багато представників колишньої радянської номенклатури і навіть членів партії. Зокрема в місцевих поліцейських формуваннях було чимало колишніх працівників НКВС різного службового рангу. Усі вони пройшли через сито відбору гітлерівських спецслужб на предмет лояльності й продовжували перебувати під їхнім наглядом упродовж усього періоду окупації.

Дослідники (О. Гончаренко, М. Куницький, Л. Мельнічук) виявляють декілька основних причин співпраці з окупантами. Поряд із особами, які відчували образу, а то й гостру ненависть до радянської влади, в окупаційних владних інституціях перебували й ті, хто до війни мав високий соціальний статус. Німці орієнтувалися як на їхню відданість та готовність служити в окупаційних органах влади, так і на професійні управлінські якості. Причини та мотиви, які підштовхнули частину радянської номенклатури та партапарату до служби на окупантів, у принципі були такими ж, як і в інших категорій населення. Збереження власного життя, життя рідних і близьких людей, необхідність елементарного фізичного виживання в екстремальну добу, прагнення підвищити соціальний статус – ці мотиви є універсальними й загальними для всіх тих, хто вступив на службу до окупаційної влади.

Особливу увагу німецька адміністрація під час вирішення питання щодо прийняття на роботу до управлінських та поліцейських структур РКУ представників місцевого населення звертала на осіб, репресованих радянською владою, розкуркулених тощо. Ця обставина пояснюється суто прагматичними міркуваннями: вважалося, що особа, яка постраждала від радянської влади і мала на неї образу, буде «вірою і правдою» служити новій владі. Тому цих осіб розшукували цілеспрямовано [37].

Навіть у тих районах, де націоналістам вдалося створити органи місцевого управління й налагодити певний легальний контроль за їхньою діяльністю, з часом, завдяки зусиллям німецьких служб, ці успіхи були зведені нанівець. На думку окремих вітчизняних дослідників, кількість членів організації, яким вдалося інтегруватися до органів місцевого управління РКУ, є явно завищеною як німецькими, так і радянськими спецслужбами.

Серед працівників органів місцевого управління було чимало представників інтелігенції. Очевидно, що не вузькопрофесійні знання, а лише

рівень освіченості представників місцевої інтелігенції став причиною їхнього залучення до роботи в органах влади всіх рівнів, зокрема й місцевих. Тому частина вчителів, лікарів, представників інженерно-технічної інтелігенції поповнила лави працівників органів місцевого управління. Лише від сільських старост не вимагалася наявність освіти. А от особи, які займали посади писарів сільських управ, відповідно до особливостей їхніх службових компетенцій, до яких входило ведення ділової документації, повинні були мати хоча б мінімальний рівень освіти.

М. Куницький конкретизував становище єврейського населення у сфері працевлаштування. Для євреїв встановлювали дискримінаційні правила, їх залучали до роботи в апараті органів місцевого управління та поліційних формувань у виняткових випадках. Проте відомі випадки їхнього перебування на посадах перекладачів у зазначених установах. А подекуди вони займали посади працівників відділів охорони здоров'я міських управ [31].

С. Стельникович, не погоджуючись у дечому з попередніми дослідниками, у дисертації «Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.)» зазначає, що частина суспільства займала нейтральне або вороже ставлення до нової влади (йдеться здебільшого про колишніх партійно-радянських активістів, які не змогли евакуюватися). Негативно сприйняла прихід нацистів і численна єврейська національна меншина регіону [38].

У будь-якому випадку життя й майбутнє тих, хто перебував на службі в окупаційних органах влади, були значно кращими, аніж доля пересічних українців. Це ж стосувалося і членів їхніх сімей, родичів та друзів.

Використовуючи своє службове становище, працівники органів місцевого управління могли отримати й додаткові продукти харчування. При цьому, заявники мотивували свої прохання певними сімейними святами, наприклад, необхідністю проведення обряду хрещення дітей, адже за радянської влади цього зробити не могли. Окрім того, що працівники органів місцевого управління отримували продуктове забезпечення, якого, утім, не вистачало, вони наділялися й тимчасовими земельними ділянками задля вирощування необхідної городини.

Усі працівники органів місцевого управління, згідно з наказами німецького керівництва, розподілялися на вісім службових категорій, відповідно до яких їм встановлювали й рівень оплати праці та матеріального забезпечення у вигляді карток на отримання продуктів харчування [37].

Н. Гандрабура в дисертаційному дослідженні «Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки» звертає увагу на діяльність селян у колективних господарствах. Фактично, колективні господарства в окупації були тими ж радянськими колгоспами [46]. Їхнє існування було вигідне для німецького командування. До роботи в колгоспах залучали «кожного здібного» і «не зовсім здібного». З огляду на те, що працездатних жінок було майже вдвічі більше, ніж чоловіків, то працювали і старші жінки, і вагітні, але на більш легких роботах. У цих господарствах, окрім стандартного для того часу перепису населення, вели облік за фахом, кваліфікацією та досвідом роботи. Відтак, кожен займався звичною справою, але аж до виснаження, бо робочий день збільшився з 8 до 10 годин на добу, а під час посівної кампанії до 13 годин. У деяких господарствах комбайнери працювали у 2 зміни із 2 до 23 години. При чому чоловіки 14 – 65 років да дівчата від 14 років і до одруження мали працювати 6 днів на тиждень, одружені дівчата – 5 днів на тиждень, жінки 55 – 65 років – 4 дні на тиждень. Науковець наголошує, що не завжди за один день можна було виконати один «трудодень». Плани були настільки завищені, що за повний робочий день людині могли видати лише половину чи третину заробітної платні, навіть якщо вона була в натуральній формі. Тобто дослідник доводить, що окупанти якомога активніше, виснажливіше та суворіше використовували українське населення.

Б. Зек на прикладі м. Луцьк демонструє обмеження під час окупації у звичайних для нас життєвих речах [47]. Окупаційна влада забороняла будь-які громадські, релігійні та політичні організації (що підтверджено в дисертаціях інших науковців – А. І.), населення було зобов'язане здати наявну зброю. Окрім того, були заборонені масові скупчення людей; обмежене нічне освітлення будь-яких об'єктів, зокрема вулиць, будинків, автомобілів; установлені спеціальні місця для вилову риби; унеможливлене листування, оскільки утримування голубів було заборонене, а листи до поштових скриньок можна було вкладати лише у відкритому вигляді.

Пересування було також обмежене: виїзди за межі населеного пункту здійснювалися лише за спеціальними дозволами, а містом тільки в межах комендантської години. О. Гончаренко вказує, що населення мало право вільно пересуватися населеним пунктом з 4 до 21 години. Для руху в межах району чи гебітскомісаріату запроваджувалися різноманітні довідки, перепустки, які постійно переглядалися та «вдосконалювалися». У резуль-

таті цього місцеве населення фактично втратило право на вільне пересування [29].

В аналогічній ситуації перебували й мешканці губернаторства «Трансністрія», як зазначає О. Осипенко, їм нерідко дозволялося виїздити за межі губернаторства, але за умови наявності на те спеціального письмового дозволу. Щоб отримати право на переміщення в межах того чи іншого повіту, сільському мешканцю потрібно було заплатити три марки. На дві марки більше становила плата за дозвіл на вільне пересування у межах губернаторства [48].

Обмеження у вільному переміщенні населення зумовили мінімальну організацію транспортної інфраструктури. Автобусні маршрути були закриті, деякі з часом відновили свою роботу, але кількість перевезень була незначною. У найбільших містах продовжувало функціонувати трамвайне господарство. Пасажирські трамвайні маршрути першочергово використовувалося для перевезення осіб до місць їхньої роботи та, частково, для німецьких військових [38].

Контроль здійснювався за всіма сферами життя: населення було зобов'язане реєструвати наявні телефони, будь-який транспорт та навіть домашні тварини.

Населення мало також підтримувати власне житло в належному стані, робити ремонт, у іншому випадку було передбачено штраф або примусові роботи. Управа могла зробити ремонт у помешканні, але коштом власника. Територію, прилеглу до будинків, власники зобов'язані були прибирати, а взимку – чистити від снігу.

Б. Зек наголошує, що існувала система платних комунальних послуг (електроенергія, водопостачання та водовідведення), при чому, у випадку несплати протягом двомісячного терміну, мешканців могли переселити у гірше приміщення.

Водночас для малозабезпечених сімей існувала можливість подання заяви про звільнення від оплати за житло, яку розглядала спеціально створена комісія. Зазначені родини могли отримати допомогу по бідності, як-от: безкоштовне медичне обслуговування, безкоштовна видача документів, грошові виплати.

Окремі представники місцевого населення спромоглися організувати малий бізнес, зокрема вони купували товари, що користувались попитом, ремонтували їх та продавали дорожче. Це давало їм змогу виживати в умовах окупації.

Вітчизняні дослідники подекуди звертають увагу на те, що культурне життя українців не занепало повністю: працювали театри та кінотеатри, ресторани та їдальні, музеї та читальні, перукарні та фотостудії.

У дисертації [47] наголошено, що призначалися покарання за аборти без відповідних лікарських показань, за перелюб, який міг призвести до розлучення. Тобто навіть сфера сімейних відносин перебувала під контролем і захистом окупаційної влади.

Б. Кицак звертає увагу на складну санітарно-епідеміологічну ситуацію. Причиною цього автор називає нерегулярну роботу комунальних служб, недофінансування, нестачу засобів для прибирання [49]. Автор описує шляхи боротьби окупаційної влади з поширенням інфекційних хвороб, а саме: населення зобов'язували прибирати два рази на тиждень, невиконання каралось штрафом; продукти в їдальнях ретельно перевіряли; забороняли пити сиру воду; інструменти в перукарнях мали обов'язково дезінфікувати; місця з високим рівнем ризику зараження підлягали обробці; проводили навіть вакцинації, які були обов'язковими для дітей і молоді, хоча у дисертації наголошено на тому, що вакциновані були відсутні. Проте таких кроків було недостатньо, кількість інфекційних хвороб була вищою, аніж у довоєнний період.

Ю. Левченко в дисертації «Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941 – 1944 рр.» порівнює адміністративно-територіальну систему, запроваджену в РКУ, зоні військової окупації, дистрикті «Галичина», а також у так званій Трансністрії. Намагався він також дослідити комплекс проблем освітньо-духовної сфери в окремих адміністративно-територіальних одиницях та на основі порівняльного аналізу виявити особливості реалізації політики окупаційної влади у сферах освіти, релігії та преси. У результаті автор дійшов висновків, що німецька окупаційна політика щодо зазначених галузей полягала в обмеженні функціонування освітніх закладів, впливі на систему та зміст освіти, підпорядкуванні періодики, а також регулюванні відносин влада – церква – народонаселення. Румунська політика ґрунтувалась винятково на національній основі – здійснювалась активна румунізація освітньої системи, преси, релігійного життя [50].

Соціальним аспектам окупаційного повсякдення українського села була присвячена дисертація О. Перехреста, який установив, що соціальне становище села й повсякденне життя сільського населення суттєво погіршилися за час окупації. Соціальна політика нацистів щодо українського селянства була спрямована на забезпечення максимальної його експлуатації й повної залежності від окупаційних інстанцій. В умовах встановленого окупантами режиму соціального пригнічення селянство було позбавлене більшості суспільних

свобод і громадянських прав, зведене до стану безправних рабів [51].

У дисертації «Сільське населення та «трудові громади» півдня України в губернаторстві «Трансністрія» 1941–1944 рр.» О. Осипенко намагається з'ясувати рівень освітнього та культурного життя населення сільських «трудових громад», особливості окупаційної політики у сферах шкільництва та виховання, а також розкрити нормативно-правові механізми, схарактеризувати законодавчі акти окупантів, які регламентували повсякденне життя сільського населення та членів «трудових громад» [48].

У результаті дослідник дійшов висновку, що основу законодавчої бази становили накази та розпорядження румунської окупаційної влади, які були спрямовані на убезпечення її від провокацій та збройних виступів із боку місцевого

населення. Сільському населенню за порушення дисципліни та відмову виконувати окупаційні постанови загрожувало покарання у формі грошових штрафів, ув'язнення чи розстрілу.

Отже, історіографічний аналіз дисертаційних досліджень, які з'явилися упродовж 90-х рр. ХХ ст. та перших десятиріч ХХІ ст., засвідчив тенденцію до більш детального вивчення соціальних аспектів окупаційного минулого. Цей процес активізувався із середини першого десятиріччя ХХІ ст. і триває донині. Водночас, недостатньо вивченими залишаються історико-правові аспекти, а саме: особливості роботи місцевих судових установ, нотаріату та адвокатури. Дослідження П. Рекотова, О. Гончаренко та М. Куницького є лише першими спробами реконструкції цього важливого сегменту окупаційного минулого нашої країни.

Джерела та література

1. Рекотов П. В. Німецько-фашистський окупаційний режим в Україні 1941–1944 (Історико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Х., 1997. 19 с.
2. Слудка І. М. Німецька окупаційна політика у соціокультурній сфері в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запоріжжя, 2007. 229 с.
3. Потильчак О. В. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К., 1999. 205 с.
4. Ветров І. Г. Економічна експансія «третього рейху» та промисловість України в роки Другої світової війни : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К., 1999. 243 с.
5. Глушенок Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ, 2005. 12 с.
6. Лисенко О. Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941–1946 рр. : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / К., 1999. 480 с.
7. Волошин Ю. В. Православна церква в Україні періоду нацистської окупації (червень 1941 – жовтень 1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Полтава, 1997. 151 с.
8. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К., 1999. 189 с.
9. Грідіна І. М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 рр. : людський вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Донецьк, 2001. 20 с.;
10. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. іст. наук : 07.00.01 / Донецьк, 2010. 38 с.
11. Михайлуца М. Православна церква на Півдні України в період Другої світової війни у контексті політики радянського і румунського режимів автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Київ, 2009. 47 с.
12. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з України: вербування, примусова праця, репатріація (історико-соціальний аналіз на матеріалах Київщини) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ін-т історії України НАН України. Київ, 2007. 20 с.
13. Данильчук В. Українські остарбайтери: 1941 – 1947 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. / Луцьк, 2011. 18 с.
14. Тарнавський І. С. Німецько-фашистський окупаційний режим в Донбасі (1941–1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Донецьк, 1999. 220 с.
15. Скоробогатов А. В. Харків у роки німецької окупації (1941–1943) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Х., 2006. 412 с.
16. Петрова А. І. Особливості окупаційного режиму на Поділлі (1941 – 1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / К., 2011. 261 с.
17. Удовик В. М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941–1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ, 2005. 236 с.
18. Полянський Ф. І. Німецький окупаційний режим і рух Опору на Тернопіллі (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львів, 2009. 22 с.
19. Олійник Ю. В. Нацистський окупаційний режим в Україні у 1941–1944 рр. (на матеріалах генеральної округи «Волинь-Поділля») : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Кам'янець-Подільський, 2010. 20 с.
20. Абакумова В. І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941-1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Луганськ, 2004. 214 с.

21. Сміян К. П. Волинь в період німецько-фашистської окупації 1941–1944 років: дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Луцьк, 1996. 193 с.
22. Власенко В. В. Створення та діяльність органів місцевого управління в генеральному окрузі «Житомир» у роки німецької окупації (1941 – 1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / К., 2013. 208 с.
23. Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Донецьк, 2002. – 19 с.
24. Гедз В. А. Газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» як джерело з історії України періоду Другої світової війни (жовтень 1941 – вересень 1943 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Київ, 2009. 211 с.
25. Михайлюк М. В. Агітаційно-пропагандистська діяльність органів німецької окупаційної влади серед населення України (1941–1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Київ, 2006. – 20 с.
26. Салата О. О. Формування інформаційного простору в рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р. – 1944 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : 07.00.01 / Донецьк, 2010. 36 с.
27. Яременко В. М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті «Україна» (1941 – 1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / К., 2008. 17 с.
28. Подольський А. Ю. Нацистський геноцид щодо єврейського населення України : дис. ... канд. наук : 07.00.05 / К., 1996. 171 с.
29. Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2011. 500 с.
30. Нестеренко В. А. Окупаційний режим у військовій зоні України в 1941–1943 рр. (адміністративний, економічний та соціокультурний аспекти) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К., 2005. 20 с.
31. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2014. 559 с.
32. Шайкан В. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939 – 1945 / Автореф. дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01/ Переяслав-Хмельницький, 2011. 479 с.
33. Шайкан В.О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в роки Другої світової війни: автореф. дис. доктора іст. наук: 07.00.01 / Донецьк, 2006. 40 с.
34. Дерейко І. І. Місцеві формування збройних сил Німеччини на території рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К., 2006. 212 с.
35. Герус-Бахтіна Н. Соціально-економічне та політичне становище німецького населення Півдня України: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М., 2016. 208 с.
36. Губань Р. В. Становлення та розвиток адміністративно -територіального устрою України в ХХ – на початку ХХІ століття (історико-правове дослідження) : дис. ... докт. юр. наук: 12.00.01 / Київ, 2018. 601 с.
37. Мельничук Л. В. Функціонування органів місцевого управління окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2014. 271 с.
38. Стельникович С. В. Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.) : дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Київ, 2016. 522 с.
39. Костючок О.В. Створення Київської міської управи та її діяльність у соціальній і економічній сферах (вересень 1941 – лютий 1942 р.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ, 250 с.
40. Заболотна Т.В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941 - 1943 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Київ, 2008. 20 с.
41. Нагайко Т. Повсякденне життя сільського населення у 1941 – 1945 рр. (на матеріалах центральних областей України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Переяслав-Хмельницький, 2009. 23 с.
42. Гінда В. Освіта в роки німецької окупації у генеральному окрузі «Житомир» 1941 – 1944 рр. / Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Черкаси, 2007. 19 с.
43. Гончаренко І. В. Професійна освіта на теренах Райхскомісаріату «Україна» (1941 – 1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Переяслав-Хмельницький, 2012. 220 с.
44. Іванов С. С. Становище населення Волині в період німецької окупації (1941–1944 рр.): дис. ... канд. Іст. наук: 07.00.01 / Національний університет «Острозька академія», 2017. 242 с.
45. Губань Р. В. Становлення та розвиток адміністративно -територіального устрою України в ХХ – на початку ХХІ століття (історико-правове дослідження) : дис. ... докт. юр. наук: 12.00.01 / Київ, 2018. 601 с.
46. Гандрабура Н. Я. Село генеральної округи «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.): визиск, виснаження та наслідки : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кривий Ріг – Миколаїв, 2017. 263 с.
47. Зек Б. М. Луцьк у роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Луцьк, 2016. 239 с.
48. Осипенко О. В. Сільське населення та «трудові громади» півдня України в губернаторстві «Трансїстрія» 1941–1944 рр.: Соціально-історичний аспект : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Одеса, 2018. 266 с.
49. Кицак Б. В. Медичне забезпечення населення у Райхскомісаріаті «Україна» в 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Житомир, 2018. 242 с.
50. Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941 – 1944 рр. / Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01/ Київ, 2015. 22 с.
51. Перехрест О.Г. Українське село в 1941 – 1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / НАН України. Ін-т історії України. – Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2011. 668 с.